

15. Уколова В.И. Поздний Рим: пять портретов / В.И. Уколова. – М. : Наука, 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/1133687/>.
16. Нелюблін Л.Л. Арабская переводческая традиция и ее влияние на средневековую Европу / Л.Л. Нелюблін, Г.Т. Хухуні // Наука о переводе. История и теория с древнейших времен до наших дней. – М. : Флинта, МСПИ, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kniga.com/books/preview_txt.asp?sku=ebooks319367#ТОС_IDARIFNC/.
17. Документы по истории университетов Европы XII–XV вв. / Вступ. стаття, перевод и примечания Г.И. Липатниковой. – Воронеж, 1973. – С. 14 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/796019/>.
18. Нелюблін Л.Л. Языковая ситуация в эпоху Возрождения / Л.Л. Нелюблін, Г.Т. Хухуні // Наука о переводе. История и теория с древнейших времен до наших дней. – М. : Флинта, МСПИ, 2006. [Електронний ресурс]. Режим доступа : http://www.kniga.com/books/preview_txt.asp?sku=ebooks319367#ТОС_IDAY5VMH.
19. Шмидт К. История педагогики, изложенная во всемирно-историческом развитии и в органической связи с культурной жизнью народов / К. Шмидт; Пер. Э. Циммермана. – [Изд. 3, доп. и испр. Вихардом Ланге]. – М. : Изд. К.Т. Солдатенкова, 1880, XVI, 760 с.
20. Академии // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890–1907 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://enc-dic.com/brokgause/Akademii-87380.html>.

УДК 947.7

Марченко Т. М.

Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

ОСНОВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ У СРСР

*У статті йдеться про правові основи системи вищої освіти у СРСР.***Ключові слова:** історія вищої освіти СРСР.*Марченко Т. М. Основи правового регулювання вищого образования в СССР. В статье излагаются правовые основы системы высшего образования в СССР.***Ключевые слова:** история высшего образования в СССР.*Marchenko T. Principles of legal regulation of higher education in the USSR. The article outlines the legal framework of higher education in the USSR.***Key words:** history of higher education in the USSR.

Розвиток системи вищої освіти в СРСР має свої специфічні особливості, що зокрема, стосуються періодизації і не завжди співпадає із загальноприйнятими періодами розвитку радянського суспільства. Крім того, оцінка того або іншого етапу її становлення залежить від конкретної суспільно–політичної ситуації: дослідники «доперебудовного» періоду сприймали історію російської вищої школи інакше, ніж в 90-і рр.

Російська дослідниця Г.А. Дорохова виділяла такі етапи:

- демократизація вищої школи в період Великої Жовтневої соціалістичної революції і перші післяреволюційні роки (1917–20 рр.);
- 1921–1928 рр.: розширення мережі ВНЗ, наповнення їх роботи новим змістом;
- 1928–1941 рр.: різке кількісне зростання числа ВНЗ, посилення ролі Союзу РСР у керівництві технічними та іншими галузями освіти;
- період Великої Вітчизняної війни і післявоєнний період, посилення централізації;
- після 1953 р.: послаблення надмірної централізації в управлінні вищою освітою;
- з кінця 1958 р.: посилення ролі республік в управлінні [1].

У цілому процес становлення і розвитку системи освіти характеризувався як поступовий і обережний, без корінних перетворень.

Російський дослідник Є.К. Князев прив'язує періоди розвитку російсько-радянської вищої школи до автономії чи авторитарності. Багато в чому, розділяючи його погляди, хотілося б вийти за рамки традиційних аспектів дослідження питання і поверхово висвітлити зміни в правовому регулюванні управління вищою школою в період 1917–90-х рр.

Революція 1917 р. кардинально змінила відносини між університетами і державою, призвела до перегляду принципів організації, структури управління і внутрішньої юрисдикції університетів.

Реформа вищої школи після Жовтневої революції була проведена з тим, щоб закріпити перемогу революції. Нова влада, керуючись політикою партії, прагнула запровадити систему вищої освіти в рамки соціалістичних встановлень і в той же час змушена була враховувати об'єктивну реальність, відносини, що склалися. Тому перша реформа багато в чому визначалася всім ходом попереднього розвитку системи.

Тимчасовий уряд встиг заснувати Державний комітет народної освіти, який було розпущено у листопаді 1917 р. Декретом ВЦНК і РНК засновувалась Державна комісія з освіти, якій доручалася справа загального керівництва народним просвітництвом. Робочим органом Держкомісії став Наркомат освіти, йому було передано з духовного ведення «справу виховання та освіти». У 1918 р. при відділі вищих навчальних закладів Наркомосу було створено Раду у справах вищої та середньої школи, а в 1919 р. – Державну робочу раду, що розробляла єдиний напрям у галузі освіти в республіці, виконувала теоретичні розробки з питань наукового життя, наукової та науково-технічної освіти.

Спочатку проект реформи вищої школи 1918 р. з урахуванням настроїв працівників вищих навчальних закладів ґрунтувався на визнанні принципу автономії. Більше того, фактично багато ВНЗ відчували себе автономними в повному сенсі цього слова.

3 грудня 1918 р. почала діяти Об'єднана рада наукових установ і ВНЗ з числа «вороже налаштованої професури». Вона давала висновки за пропозиціями уряду, що стосуються науки і вищої школи. Нерідко адміністрації ВНЗ не виконували розпоряджень Наркомосу до отримання відповідних вказівок від Об'єднаної ради.

Вища школа була цитаделлю старої інтелігенції, її завоювання були можливими лише шляхом підбору нових кадрів. Нові викладачі і нове студентство формувалися за рахунок жорстких засобів перевірки соціального походження і політичної грамотності, системи робітфаків, розподілу місць між громадськими організаціями. Прагнення частини професури і студентства до автономії були переможені статутом, що давав уряду можливість регулювати життя ВНЗ.

Надалі у процесі проведення реформ традиційні академічні цінності – університетська автономія, авторитет старшого академічного складу – ігнорувалися, хоча цей елемент університетської реформи був загальним для цілої низки країн.

Влада категорично заперечувала поняття «автономія» стосовно взаємин ВНЗ – держава. Сама думка про можливість розвитку науки і вищої освіти поза контроль та керівництва з боку держави вважалася реакційними. Визнання автономних прав за університетами розглядалося як огороження від переведення на радянську платформу: в автономії могли б зріти передумови можливої буржуазної реставрації в країні.

Восени 1920 р. вищезазначений проект був відкинтий главою Радянської держави, режим диктатури не міг допустити академічного вільнодумства. Політика в галузі вищої освіти характеризувалася найсуворішим контролем над складом студентів і викладачів, над змістом викладання. Прагнення до дрібязкової регламентації всього життя суспільства не угоджувалося з незалежністю хоча б у стінах ВНЗ.

У країні сформувалася і зміцнилася нова модель державного, надцентралізованого, позбавленого основних академічних свобод університету, характерна для тоталітарних суспільств.

Знову повернулися до ідеї автономії лише 1990 р. в указі Президента СРСР «Про статус вищих навчальних закладів» [2].

Діяльність ВНЗ з 1921 р. регулювалася спеціальним нормативним актом (до цього часу приймалися Положення про окремі університети). Положення про вищі навчальні заклади мало силу закону (Декрету) і прирівнювалося до Статуту вищої школи. Положення закріплювало найвищу ступінь централізації в управлінні ВНЗ, «радянський контроль вищої школи». Адміністративна автономія скасовувалася. Керівники університетів, інститутів та їх підрозділів визнавалися відповідальними радянськими працівниками.

Професори обиралися Державною вченою радою. Виконавчий орган ВНЗ – Правління – призначався Наркомосом. Правління підпорядковувалися президії факультетів (надалі стали називатися деканатами). Головою Правління був ректор, який призначався з висунутих ВНЗ кандидатів і ніс особисту відповідальність за роботу вищого навчального закладу. Виборними органами були поради і Рада факультету ВНЗ, причому до їх складу входили навіть представники зацікавлених профспілок, наркоматів, місцевих рад і органів народної освіти.

Таким чином, ВНЗ включалися в загальну, тепер уже радянську систему управління, вища освіта ставала частиною державного механізму з випуску фахівців, а керівництво вищою і середньою спеціальною освітою визнавалося частиною культурної функції держави.

Слід окремо сказати про участь студентів в управлінні справами ВНЗ. 18 листопада 1918 р. народний комісаріат освіти прийняв спеціальну постанову, що передбачає студентські органи управління та представництво студентів у складі ВНЗ. І хоча ці заходи зустрічали опір з боку професури, Положення про ВНЗ закріпило їх. Лише в 1929 р. студентські організації звільнили від адміністративно-педагогічних функцій, а постанова ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. «Про навчальні програми і режим у вищій школі і технікумах» прямо заборонив студентським організаціям втручання в адміністративно-навчальні розпорядження дирекції. Ненадовго згадали про студентське самоврядування у 1987 р. – до затвердження в 1991 р. Тимчасового положення про державний вищий навчальний заклад РРФСР [3].

Професура як носій опозиції піддавалася репресіям. Скасування вчених ступенів полегшило просування на професорські місця представників «червоної професури».

Частково до градації вчених ступенів повернулися вже в 1934 р. [4], а кваліфікаційна ступінь магістра була відроджена лише в 1993 р. [5]. У цілому умови і порядок присудження наукового ступеня та присвоєння вчених звань залишаються незмінними протягом багатьох років.

У 20-і роки оформилася система заочного навчання [6].

З 1918 р. постановою Наркомосу РРФСР від 31 жовтня 1918 р. «Про школи національних меншин» усім народам було надано право відкривати школи та ВНЗ. У 1928–1941 рр. вони були створені в республіках Середньої Азії і Казахстану. Підготовка кадрів національної інтелігенції здійснювалася також в інших союзних республіках, де вища школа розвивалася на базі ВНЗ, створених у дорадянський період. Нормотворча практика радянських республік в основному сприймала положення законодавства РРФСР з урахуванням національних та історичних особливостей регіонів [7].

Утворення Союзу РСР зумовило формування загальносоюзного законодавства. Нормотворча діяльність Радянської держави активно сприяла встановленню і розвитку соціалістичної системи народної освіти. У

радянських умовах відбулася відмова від моделі суспільної та приватної вищої освіти. Вища освіта реформувалася на основі професіоналізації, втратилася як спосіб самоформування особистості у зв'язку з утилітаризацією цілей, поставлених державою.

Контрреформа вищої школи в умовах радянської влади означала повне заперечення інтересів особистості у здобутті освіти та авторитарне підпорядкування її розв'язанню суто урядових завдань. Характерні риси реалізованої моделі вищої школи досліджуваного періоду – типова однаковість і бюрократична підпорядкованість.

З 1928 р. керівництво діяльністю вищої школи зосередилося в руках ВКП(б). Розгалужена система партійних органів діяла як безпосередньо, так і через державні органи та громадські організації. З ідеєю самоврядування ВНЗ було остаточно покинчено в 1929 р., колегіальні органи управління у ВНЗ було скасовано, натомість введено єдиначальність ректора.

На вищій школі позначалася загальна тенденція розвитку суспільно-політичного життя країни в 30-і рр. Формувалася централізована система управління вищою школою. Ступінь і масштаби централізації визначалися зростанням загального процесу централізації керівництва в країні, створенням командно-адміністративної системи. Програмно-статутним документом для ВНЗ стала постанова РНК і ЦК ВКП(б) від 23 червня 1936 р. «Про роботу ВНЗ і керівництво вищою школою». Його основні положення збереглися в різних нормативних актах аж до 90-х рр. У 1930 р. виділилися основні типи навчальних закладів: університети, політехнічні інститути, галузеві ВНЗ. У роки першої п'ятирічки існував і такий тип, як господарські (промислові) академії. Зазначалося необґрунтоване розукрупнення низки великих політехнічних інститутів і університетів, поряд з цим вживалися заходи до «ущільнення» ВНЗ Російської республіки: однотипні ВНЗ у великих містах об'єднувалися, щоб уникнути паралелізму в їх розвитку. Без належних підстав проходила реорганізація окремих технікумів у ВНЗ.

Оскільки зміст вищої освіти зводився до професійної підготовки, ВНЗ відповідно до постанови ЦК і РНК СРСР «Про реорганізацію ВНЗ, технікумів і робітфаків» почали передавати у відання промисловості (ВРНГ), відповідних наркоматів та інших відомств: сільськогосподарські ВНЗ – галузевим об'єднанням Наркомзему, медичні навчальні заклади – Наркомоз. У віданні Наркомосу збереглися педагогічні, художні навчальні заклади, університети, а також програмно-методичне керівництво роботою навчальних закладів. Складалася територіально-галузева централізація управління, що певною мірою сприяло розвитку демократичних засад, поліпшенню планування, зростання і вдосконалення галузевих ВНЗ. У той же час нові форми керівництва призвели до неминучих втрат: відомчого підходу, паралелізму ВНЗ, відсутності єдиного контролю за мережею вищих технічних навчальних закладів.

У 1932 р. було утворено Всесоюзний комітет з вищої технічної освіти при ЦК СРСР (ВКВТО). Комітет керував вищою технічною освітою та здійснював контроль за підвищенням якості підготовки фахівців. Йому перейшла частина компетенції галузевих міністерств, він концентрував управління вищою технічною освітою на території всіх союзних республік; однак у цілому характеризувався як орган, регулюючий і координуючий, що не має оперативних функцій. Позитивними результатами централізації стали оптимізація мережі ВНЗ, упорядкування номенклатури спеціальностей, уніфікація навчального процесу і його належне навчально-методичне забезпечення. Була створена система атестації науково-методичних працівників і ВАК (при ВКВТО). Саме ВКВТО розробив нові типові статuti вищої школи (затверджено ВЦК у 1933 і 1934 рр.). Досвід ВКВТО було покладено в основу діяльності Всесоюзного комітету у справах вищої школи, створеного в 1936 р. при РНК СРСР. Комітет керував усіма вищими навчальними закладами незалежно від відомчої приналежності (крім ВНЗ мистецтва і військових). Комітет затверджував директорів ВНЗ (ректори були тільки в університетах), а також викладачів у званнях професорів і доцентів. При голові цього комітету було утворено Раду з представників відомств і союзних республік.

Після структурної реорганізації системи управління ВНЗ поступово зменшувалися широкі економічні правомочності навчальних закладів (аж до права торговельних операцій). На рубежі 1930–40-х рр. остаточно склалося держбюджетне фінансування з надмірною централізацією фінансових прав, що виключало змішані (комбіновані) методи і можливість самоокупності навчальних закладів.

Планування і координація – також характерна риса організації науки в роки Радянської влади. Уже у 1936 р. було підкреслено, що «без науково-дослідної роботи не може здійснюватися підготовка фахівців на рівні вимог сучасної науки, без цього неможливе підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів» [8].

Фундаментальні науково-теоретичні дослідження з проблем, пов'язаних з державними потребами, проводили НДІ при ВНЗ. З 1921 р. складається система підготовки науково-педагогічних кадрів, приймаються відповідні нормативно-правові акти: Положення про наукових працівників ВНЗ – 1924 р., Положення про підготовку наукових працівників при ВНЗ і науково-дослідних установах – 1925 р., Положення про аспірантуру і заочну аспірантуру – 1939 р.

Основні принципи і форми підготовки науково-педагогічних кадрів, що сформувалися до 40-х рр., збереглися й надалі, хоча відповідні положення неодноразово переглядалися. Згодом з'явилася цільова і річна аспірантура, введено посаду стажиста-дослідника як одну з форм підготовки кадрів вищої кваліфікації. У 1939 р. було відкрито докторантуру, у 1956 р. її ліквідовано, а в 1988 р. – знову відроджено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорохова Г.А. Законодательство о народном образовании. Теоретические проблемы совершенствования / Г.А. Дорохова. – М., 1985.
2. Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. – 1990. – №42. – ст. 879.
3. Бюллетень КВШ Миннауки России. – 1992. – №4–6.
4. Постановление СНК СССР от 13.01.34 г.
5. Временное положение о многоуровневой структуре высшего образования в РФ, утв. пост. Комитета по высшей школе Миннауки России от 13.03.92 №13 // Бюллетень. – 1992. – № 4–6.
6. Приказ Минвуза СССР от 1.02.88 №62 «О восстановлении экстерната в высшей школе» // Бюллетень. – 1988. – № 5. – С. 24.
7. Сапаргалиев Г.С. Развитие советского законодательства о народном образовании / Г.С. Сапаргалиев // Советское государство и право. – 1974. – №3. – С. 20.
8. Постановление СНК СССР и ЦК ВКП(б) «О работе вузов и о руководстве высшей школой» от 23.06.36 // Сб. «Высшая школа». – М., 1978. – С.14.
9. Положение о подготовке научно-педагогических и научных кадров в системе непрерывного образования, утв. приказом Минвуза СССР и ВАК при СМ СССР от 15.09.87 №673/63 // Бюллетень. – 1987. – №12. – С. 4.

УДК 37.013.74 (460+477)

Янішевська З. В.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології
Київського національного лінгвістичного університетуАКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ
В ІСПАНІЇ ТА УКРАЇНІ

У статті порівнюються найбільш типові проблеми у вихованні дітей, які стоять перед батьками у сучасній Іспанії та в Україні, аналізуються шляхи вирішення цих проблем, запропоновані іспанськими та українськими педагогами й психологами.

Ключові слова: *принципи сімейного виховання, сформованість батьківської компетентності, виховання споживчих навичок, аксіологічна шкала суспільства, діалог як основний засіб сімейного спілкування, зміцнення виховної ролі сім'ї.*

Янішевская З. В. Актуальные проблемы семейного воспитания в современной Испании и Украине. Автор статьи сравнивает наиболее типичные проблемы воспитания детей, которые стоят перед родителями в современной Испании и в Украине, анализирует пути решения этих проблем, предлагаемые испанскими и украинскими педагогами и психологами.

Ключевые слова: *принципы семейного воспитания, сформированность родительской компетентности, воспитание потребительских навыков, аксиологическая шкала общества, диалог как основное средство семейного общения, укрепление воспитательной роли семьи.*

Yanishvska Z. Actual Problems of Family Upbringing in Modern Spain and Ukraine. The author of the article compares the most typical problems in family upbringing which Spanish and Ukrainian parents face today, and analyzes the ways of solving these problems, suggested by Spanish and Ukrainian pedagogues and psychologists.

Key words: *principles of family upbringing, formation of paternal competence, cultivation of consumer's habits, axiological scale of the society, dialogue as the basic means of family communication, strengthening of educational role of the family.*

У рамках процесу глобалізації країни усього світу все більше усвідомлюють значущість і цінність сім'ї та сімейного виховання. Модернізація суспільних відносин у ХХ – на початку ХХІ століття значною мірою вплинула на функціонування сімей, їх склад, структуру, демографічну поведінку. Об'єктивні тенденції зміни шлюбно-сімейних відносин сприяли автономізації та нуклеаризації сім'ї. Суттєві зміни відбулися в поглядах людей на шлюб, сімейні стосунки, роль чоловіка та жінки.

Критичне вивчення теорії та досвіду зарубіжних країн з питань сімейного виховання необхідне з точки зору перспективи входження й інтеграції України до загальноєвропейського освітнього простору. Ефективне використання зарубіжного досвіду передбачає адаптацію зарубіжних ідей і підходів до національної системи виховання, до вітчизняної культури в цілому. Вивчення і використання досвіду провідних зарубіжних країн, зокрема Іспанії, в сучасній національній педагогіці відкриває можливості для поліпшення якості сімейного виховання, виховної практики батьків і вирішення проблем ціннісної орієнтації молодого покоління.

Іспанський народ має славу доброго сім'янина і господаря, який багато уваги приділяє сім'ї і ставить її вище за інші блага. В іспанських казках і прислів'ях наголошується на відповідальності батьків за виховання дітей: «Коли батьком станеш – інакше на світ глянеш», – говорить у прислів'ї. Устрій іспанської сім'ї, родинні стосунки та методи родинного виховання протягом століть суттєво змінювалися. Система сімейного виховання в Іспанії, яка сформувалася в ХІ – ХІІ ст., вдосконалювалася у ході розвитку іспанського суспільства. Сучасна педагогічна культура іспанського народу виникла як результат цього розвитку. Отже, доречно й цікаво буде дослідити й порівняти актуальні проблеми сімейного виховання, які стоять сьогодні перед іспанськими та українськими батьками.